

Mellan husen i stadens periferi

Marta Strand

Vy från Bredängs tunnelbanestation

© Marta Strand

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land, SLU Uppsala

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land i Uppsala, LA- avdelningen
EX0529 Kandidatarbete i landskapsarkitektur 2010, 15hp på landskapsarkitektprogrammet
© Marta Strand
Titel: Mellan husen i stadens periferi
Nyckelord: Bredäng, utemiljö, förtätning, stadsanalys, miljonprogram
Handledare: Christer Bengs, institutionen för stad och land
Examinator: Per G Berg, institutionen för stad och land
Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Inledning

År 2030 förutspås Stockholm vara en miljonstad vilket skulle innebära en befolkningsökning på cirka 150 000 personer. För att möta den växande befolkningen måste man bygga nya bostäder. En av stadens strategier är att komplettera ytterområdena med nya bostäder och arbetsplatser. Idag präglas många stadsdelar i Stockholms ytterområden av 60- och 70-talens storskaliga bebyggelse. En påtaglig kvalitet i många av stadsdelarna är de stora grönytorna mellan bebyggelsen samt större rekreatiomsområden som ofta finns i dess närhet.

I min uppsats har jag valt att studera hur utemiljön i 60-talsstadsdelen Bredäng, sydväst om Stockholms innerstad, kan påverkas av stadens aktuella planer på ny bebyggelse. Bredängs utemiljö är planerad utifrån idén om *hus i park* som kom att bli ett signum för landskapsgestaltningen i Stockholm under mitten av 1900-talet. Grönytorna bands samman i långa stråk och de olika trafikslagen separerades för att skapa sammanhängande, bilfria grönytor mellan bebyggelsen.

Sedan 2006 finns planer på ny bebyggelse i Bredäng, både i dess utkanter och i grönstråken mellan den befintliga bebyggelsen. Den gröna utemiljön i Bredäng har fortfarande stor betydelse för stadsdelen och ny bebyggelse skulle med stor sannolikhet påverka dess värden. Stockholms stads generella riktlinjer för hur man ska bygga i attraktiva parker och grönområden är tydliga. I Bredäng saknas en klassificering av grönområdena och således finns inga riktlinjer för hur den nya bebyggelsen ska förankras.

Syfte

Genom att studera och analysera utemiljön i stadsdelen Bredäng vill jag illustrera hur den planerade bebyggelsen förhåller sig till den befintliga utemiljön. Utifrån mina resultat vill jag diskutera hur den planerade bebyggelsen förankras i den befintliga miljön och vilka aspekter i utemiljön man valt att fokusera på.

Frågeställningar

Min allmänna frågeställning under arbetets gång har varit:

- *Hur påverkas utemiljön i Bredäng av ny bebyggelse i området?*

Frågeställningen är fortfarande aktuell men med vissa tillägg. Jag vill också försöka svara på frågorna:

- *Hur förhåller sig stadens planer för ny bebyggelse till områdets befintliga utemiljö?*

- *Vilka aspekter i utemiljön väljer man att fokusera på och vad säger det om planeringen i dessa områden?*

Platsbeskrivning

Bredäng är en förort sydväst om Stockholm centrum där det bor cirka 9350 personer (Stockholms stad, 2009). Området hör till Skärholmens stadsdelsnämndsområde som omfattar fyra stadsdelar: Bredäng, Sättra, Skärholmen och Vårberg, som alla byggdes under 60-talet.

Avgränsningar

Det finns en rad möjliga faktorer som kan och bör ligga till grund för hur ett område ska förtätas. Jag har valt att titta närmare på utemiljön som är en av de många faktorer som kan ligga till grund för ett sådant ställningstagande.

Bredäng som studieområde är intressant eftersom det utgör ett typiskt 60-talsområde med storskalig bebyggelse och en trafikseparerad utemiljö med stor andel grönytor. Staden planerar att förtäta området som har ett bra läge i förhållande till Stockholms innerstad och Skärholmen-Kungens kurva.

Geografiskt har jag avgränsat mina studier till Bredängs nordvästra del mot Sätorskogen. Området fångar in stora delar av den planerade bebyggelsen samt de mest centrala delarna av Bredängs utemiljö.

Begreppsförklaringar

Utemiljö – i uppsatsen använder jag ordet utemiljö för att förklara både den fysiska miljön och de aktiviteter som sker i uterummen.

Markanvisningar – ”Markanvisning är en option för till exempel ett byggföretag att under en viss tid och på vissa villkor ensam få förhandla med en kommun om förutsättningar för att uppföra ny bostadsbebyggelse eller att genomföra annan exploatering inom ett visst markområde”(Wikipedia, 2010-05-03).

Metod

Mina tillvägagångssätt har varit att studera och analysera Bredängs utemiljö parallellt med studier av Stockholms stads planer på bebyggelseutveckling i stadsdelen.

Analyserna av Bredäng har jag gjort med utgångspunkt i litteraturstudier, inventeringar och intervjuer/samtal med boende. Litteraturen har främst varit olika teorier för stadsanalys, historiska fakta om Bredäng och 60-talets rådande planeringsideal. Inventeringarna av stadsdelen ligger till grund för att kunna kategorisera utemiljön för analyserna. Jag har valt att inte redovisa inventeringarna separat. Intervjuerna är gjorda med sju boende i Bredäng som jag mötte i grönstråken och i Bredäng centrum. De intervjuade fick svara på ett antal frågor om utemiljön i sin stadsdel och de fick också rita på en karta hur de rör sig i området.

De planer jag har utgått från har dels varit aktuella planerna för ny bebyggelse i Bredäng (*Områdesprogram för Bredäng, Sättra, Skärholmen och Vårberg* samt tillkomna markanvisningar) men också stadens mer övergripande visioner för bebyggelseutvecklingen i ytterstaden (*Stoockholms stadsbyggnadsordning, Stockholms översiktsplan 99* och *Vision 2030*). Jag har studerat hur planerna förhåller sig till bebyggelseutveckling i grönytor både generellt i Stockholm och i Bredäng specifikt.

Bredäng

Samma år som Bredäng började byggas skrev Svenska Bostäders verkställande direktör i tidningen *Byggforum*:

”Skolan i centrum och kyrkan mitt i byn – båda i direkt anslutning till varuhus, affärerna, bostäderna och bilen – är temat bakom Bredäng, Stockholms nyplanerade bostadsområde för 17.000 människor”.

Albert Aronsson, 1962, s. 15

Bredäng planlades och började byggas innan Sveriges riksdag 1965 beslutade om att bygga en miljon bostäder på tio år – det så kallade *miljonprogrammet*. Men även om Bredäng tidsmässigt inte hör till miljonprogrammet så bär stadsdelen i stora drag samma prägel som de senare byggda 60-talsområdena. Med effektiviserade arbetsmetoder och prefabricerade betongelement utgjorde Bredäng starten för det effektiviserade och industrialiserade sättet att bygga bostäder i Stockholm (Rittsél & Lindhagen, 2005, s. 9). Bebyggelsen i Bredäng hölls stramt enhetlig med grupper av skivhus med åtta våningar runt centrum. Utanför åttavåningshusen följde en ring av trevåningshus och ytterst tvåvåningshus och villor (Aronsson, 1962, s. 15). Svenska Bostäder skriver i tidningen *Plan* 1964 att den regelbundet placerade bebyggelsen ger stadsdelen en stadsmässig ordning genom att de har en tydlig riktning. Skivhusen skulle också verka rumsavgränsande med en bilsida och en parksida om varje huskropp. Trafiksepareringen i Bredäng är ett exempel på den funktionsuppdelning av aktiviteter som genomsyrar stadsdelen. Bilvägar och gångvägar separerades för att man skulle ha möjlighet att gå till exempelvis skolan och centrum utan kontakt med bilar (Svenska bostäder, 1964, s. 149).

Bredäng växte fram som ett svar på stor efterfrågan av billiga bostäder, men dess bebyggelsestruktur berättar också om ett delvis ideologiskt byggande. Jag har valt att lyfta fram två sociala inriktningar för bostadsbyggande och landskapsgestaltning som växte fram under 1900-talet.

Det första är *grannskap*. I generalplanen för området beskriver man hyreshusbebyggelsens gruppering som grannskapsenheter kring gemensamma parkrum (Svenska Bostäder, 1964, s. 145). Begreppet grannskap växte fram ur en mer social inriktning på bostadsbyggandet som formades på 40-talet. Arkitekterna Jöran Curman och Helge Zimdal (Franzén & Sandstedt, 1993, s. 62) gav ut boken *Gruppsamhället* som kritiserade de trånga, slutna stenstäderna men också den nya funktionalistiska bebyggelsen. Curman och Zimdal framhåller vikten av bostäder, bostadsområden, fritidsanläggningar och städer som genererar möten mellan människor och en aktiv livsstil. Familjen, avser Curman och Zimdal, är en primärgrupp vars existens är hotad och som behöver stödjas. Stödet skulle vara en effektivisering av hemarbetet. Privata sysslor kunde utföras kollektivt, tvätten skulle tas om hand i gemensamma tvättstugor och maten kunde lagas gemensamt med andra hushåll. Gruppsamhället skulle bestå av minst 1000 personer och ha en bebyggelse som grupperades mot en öppen plats med gemensamma anläggningar (s. 63). En decentralisering av städerna var nödvändig enligt arkitekt Uno Åhrén, men de skulle inte spridas ut för mycket och bli uppluckrade (s. 65). Grannskapsidealet blir så småningom allmänt vedertaget och populariserat och idag associeras grannskapet (som det ideala samlande samhället) ofta med *det gamla samhället*, det vill säga det samhälle

som Curman och Zimdal kritiserade (Franzén & Sandstedt, 1993, s. 42). Det är svårt att avgöra hur man resonerade kring grannskapsenheter vid upprättandet av Bredängs generalplan. Däremot kan man tolka bebyggelsens organisering runt ett centrum och gemensamma grönytor med mera som en anpassning till Curman och Zimdals grannskapsideal.

Den andra inriktningen är *hus i park* som ofta nämns i samband med Bredängs utemiljö. Idén om hus i park går att härleda till modernismen och europeiska gröna stadsbyggnadskoncept under samma period men jag har valt att koncentrera mig på Stockholm. Under mitten av 1900-talet stod bland annat Holger Blom i spetsen för den idag kallade *Stockholmsskolan* som är ett internationellt känt förhållningssätt till landskapsgestaltning (Lövré, 2003, s. 14). Som stadsträdgårdsmästare i Stockholm från år 1938 till 1971 förordade Blom den offentliga parkens betydelse och omsatte nya sociala riktlinjer för Stockholms parker. Karaktäristiskt för Stockholmsskolan var parker och grönstråk som skulle utgöra funktionella arenor för olika typer av sport, lek, evenemang med mera. Utformningen kunde vara mycket enkel, det var ingen vits med alltför detaljrika växtkompositioner och dylikt. Ibland kunde rentav befintlig vegetation i naturmark utgöra parken eller grönstråkets bas (Blom, 1948, s. 4). Hus i park hade samma enkla koncept. Blom skriver i boken *Den offentliga parken* från 1948 att bebyggelsegrupperna ska ligga ”luftigt” i ett nät av grönska (s. 12). Trafikseparering, där gångvägar och bilvägar löper skilt för sig själva hör också till den gröna stadens koncept (s. 14). Stenstaden gav han inte mycket för.

”Nackdelarna hos det hårda markutnyttjandet under 1800-talets senare del, ja långt in i vårt sekel, ha lärt [Sic!] oss förstå betydelsen av en fri stadsbebyggelse, där grönstråken fylla sin sanerande uppgift. De moderna, snabba kommunikationsmedlen möjliggör ju också den ökade decentralisation [!] och en dylik för hälsan och trevnaden betydelsefull uppdelning med sig.”

Holger Blom, 1948, s. 13

Bredäng sägs vara det sista området i Stockholm som planerades och fullföljdes utifrån idén om hus i park och i enighet med Stockholmsstilen. Strax efter att stadsdelen byggdes ansågs idéerna förlegade och omoderna.

2010

Sedan 1960-talet har bebyggelsen och utemiljön i Bredäng inte genomgått stora förändringar. Husens betongfasader har fått en viss patina och träden har vuxit sig stora, endast några få större ingrepp är påtagliga i den yttre miljön. Mellan åren 1983-1992 införde staten olika ekonomiska stödprogram för att rusta upp, bygga om och i vissa fall riva hus i områden med tomma lägenheter och/eller sociala problem. *Turn-around-ombyggnader* kallades de mest omfattande projekten, där fasader, fönster och tak kunde bytas ut och hela våningsplan rivas (Tägil & Werne, 2007, s. 65). I Bredäng genomfördes aldrig några turn-around-ombyggnader såsom det gjordes i exempelvis delar av Rinkeby. Däremot byggdes det under 90-talet tre höga punkthus och fjorton mindre flerfamiljshus i centrala Bredäng. I samma veva byggdes före detta Ålgryteskolan om till

bostäder (Rittsél, 2000, s. 95).

Merparten av lägenheterna tillhör det kommunala bostadsföretaget Svenska Bostäder (som är helägt av Stockholm stad) men sedan regeringsskiftet år 2006 har fastigheter omvandlats till bostadsrätter. All mark i stadsdelen ägs av Stockholm stad. Stadsdelsnämnden sköter de allmänna ytorna medan bostadsbolagen ansvarar för skötsel och upprustning av ytorna intill bebyggelsen. I skrivandets stund genomför Svenska Bostäder omfattande upprustningar av sina bostadsgårdar i området.

Hat-kärlek i Bredäng

Intervjuerna i Bredäng gav mig upplevelsen av att de boende har blandade känslor gentemot sin stadsdel, en kvinna valde att kalla sina känslökval för ”hat-kärlek”. Man tycker om sin stadsdel men inte de problem som finns i den och stämpeln av ”betonggetto”. Den gröna utemiljön såg de flesta som en stor kvalitet men bebyggelsen upplevde man som alltför dominant. Jag vill här referera till ett PM - *Rekreationsområden och sociala grupper* som Landstinget i Stockholm publicerade 2002. I rapporten undersöker man samband mellan människors val av bostad och tillgång till rekreationsområden. Man valde att studera grupperna utlandsfödda, äldre (över 64 år), barn (0-18 år) och låginkomsttagare. Grupperna valdes utifrån att de, av olika anledningar, spenderar relativt mycket tid i sin närmiljö. Totalt studerades tolv stadsdelar, varav en var miljonprogramsområdet Fisksätra sydost om Stockholm. Fisksätra har liksom Bredäng stora gemensamma grönytor mellan bebyggelsen samt tillgång till större rekreationsområden och vatten. I rapporten kom man fram till att människor främst bosatte sig i Fisksätra för att det fanns lediga lägenheter. Närheten till grönområden såg man som en stor kvalitet, men inte som en anledning till att bosätta sig i området. Slutsatsen för hela rapporten var att man endast kunde se samband mellan valet av bostad och grönområden hos gruppen barn (Stockholms läns landsting, 2002).

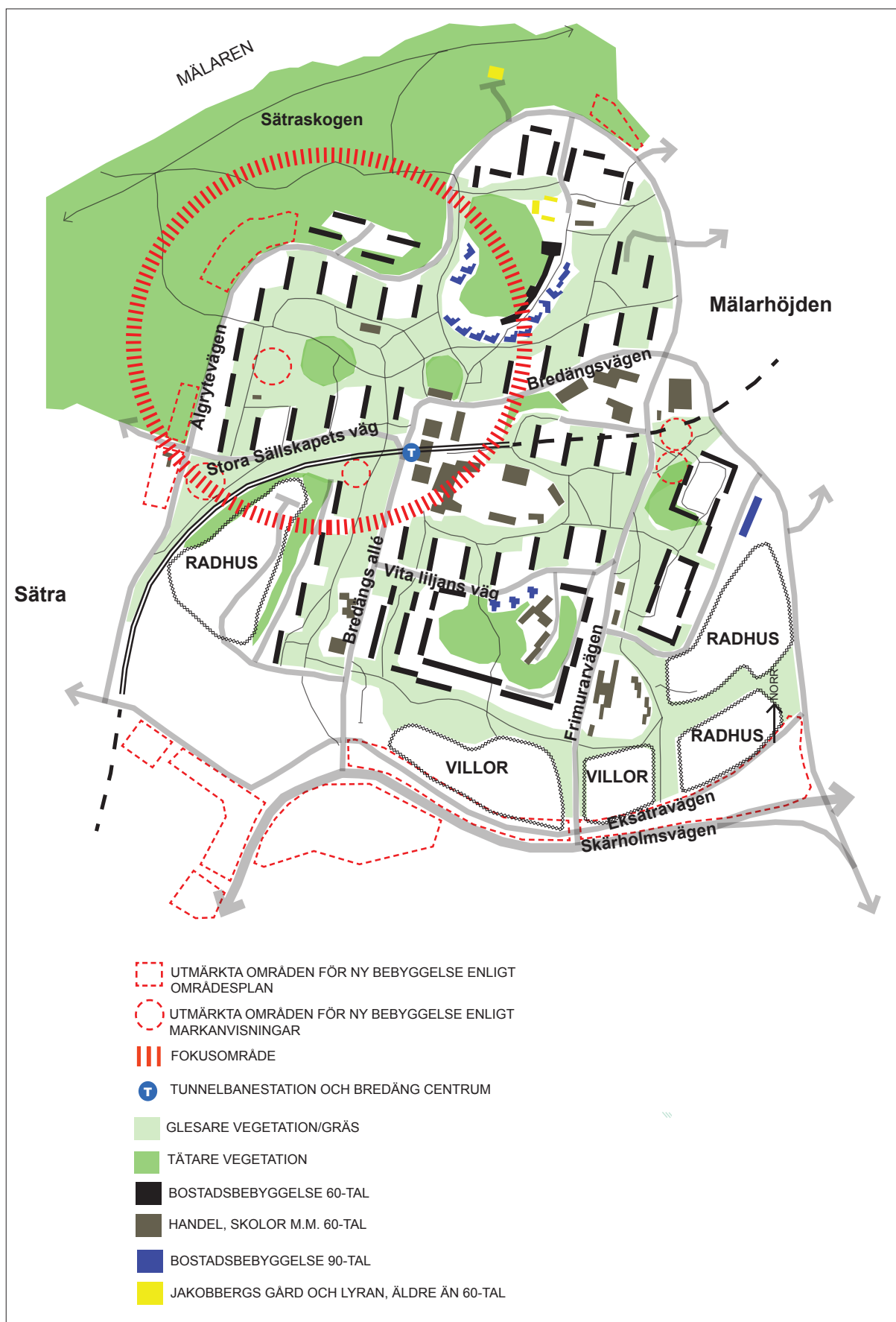
I Bredäng svarade fyra av sju intervjuade att de inte gjort ett aktivt val att bosätta sig i stadsdelen. Men liksom i Fisksätra svarade man att den gröna utemiljön var områdets absolut största kvalitet.

Planer

Stockholm stads intentioner för bebyggelseutveckling i grönområden sträcker sig över ett brett spektrum utredningar och planer. Jag har valt att fokusera på *Stockholms översiktsplan 1999, Vision 2030* samt *Stockholms byggnadsordning* som redogör för stadens generella utvecklingsplaner för bebyggelse och grönområden. För stadens utvecklingsplaner för Bredäng specifikt har jag tagit del av *Områdesprogram för Bredäng, Sättra, Skärholmen och Vårberg* samt aktuella markanvisningar för området.

Stockholms Översiktsplan 99, Vision 2030 och Stockholms byggnadsordning

I Stockholm stad förutspås en kraftig befolkningsökning. Strategin i Stockholms gällande översiktsplan, Öp 99 (Öp 2010 publiceras inom kort) är att *bygga stadens inåt*. Redan exploaterad mark ska återanvändas samtidigt som Stockholms karaktär och värdefulla grönstruktur bevaras och utvecklas

Översiktskarta Bredäng

Ritad av Marta Strand utifrån Stadsbyggnadskontorets Fastighetskarta

Skala 1:3000 (A4)

(Stockholm stad, 1999). I Vision 2030 beskrivs förutsättningarna för att Stockholm ska kunna växa med ytterligare 150 000 personer fram till år 2030. En av strategierna är att ytterstaden har stora möjligheter att kompletteras med nya bostäder och arbetsplatser (Stockholm stad, 2007). I översiktsplanen vill man satsa på ett antal attraktiva knutpunkter i ytterstaden som erbjuder alternativ till innerstaden (Stockholm stad, 1999). En av dessa satsningar är Skärholmen-Kungens kurva som ska utvecklas till Nordens största handelsplats. Även stadsdelarna som ligger i anslutning till Skärholmen, det vill säga Bredäng, Sättra och Vårberg ska få en starkare koppling till Skärholmen-Kungens kurva. Planeringsinriktningen för parker och grönområden i Stockholm sammanfattas i tre punkter:

1. "Säkerställ en god tillgång till attraktiva parker och grönområden"
2. "Säkerställ ett rikt utbud av idrottsytor och idrottsanläggningar i hela staden"
3. "Värna och utveckla stadens ekologiska infrastruktur" (Stockholm stad, 1999).

Som en del i Stockholms översiktsplan beskrivs stadens olika karaktärsdrag i vad som kallas *Stockholms byggnadsordning*. Bebyggelsen delas upp i tolv olika stadsbyggnadskaraktärer som har olika förutsättningar för utveckling. Stadsdelar byggda under 60- och 70-talen är en stadsbyggnadskaraktär som benämns *tunnelbanestäder*. Förutsättningarna för ny bebyggelse och utveckling i tunnelbanestäderna är att de ska ske med *respekt* för den ursprungliga utformningen. Merparten av de beskrivna stadsbyggnadskaraktärerna kan inte kompletteras med ny bebyggelse. I de fall man öppnar upp för nya bebyggelse och förändring ska det ske utifrån den befintliga utformningens *villkor* (Stockholm stad, 1997). Utifrån ordvalen – *respekt* och *villkor* – tolkar jag utvecklingen av tunnelbanestäderna som mindre restriktiv än den som får ske i den övriga staden (med undantag för stadsbyggnadskaraktären *verksamhetsområde*).

Områdesprogram för Bredäng, Sättra, Skärholmen och Vårberg samt tillkomna markanvisningar

Stadsbyggnadskontoret publicerade 2006 ett områdesprogram för bebyggelse- och infrastrukturutveckling i de fyra stadsdelarna Bredäng, Sättra, Skärholmen och Vårberg. Områdesprogrammet utgör en planeringsnivå mellan översiktsplan och detaljplan vars syfte är att ge en planeringsinriktning för området. I stora drag föreslår Stadsbyggnadskontoret ny bostadsbebyggelse i " [...] dels attraktiva naturnära lägen längs Sätterskogen och vid Vårbergstoppen och dels i trafikmiljöer vars attraktivitet höjs genom att vägar omdanas till trädplanterade gator" (Stockholm stad, 2006, s. 26).

Sedan 2006 har områdesprogrammet reviderats och den planerade bebyggelsen har minskat något i omfattning till följd av synpunkter från Skärholmens stadsdelsnämnd och andra intressenter i området.

År 2007 godkändes programmet av Stadsbyggnadsnämnden. Bara ett par år senare godkände Stockholms stad markanvisningar i området som inte omfattades av områdesprogrammet. Bredäng berörs av fyra markanvisningarna, varav två är godkända och två under utredning. Till skillnad från områdesprogrammets föreslagna bebyggelse i ytterkanterna av Bredäng är

samtliga markanvisningar i centrala Bredäng.

Skärholmens stadsdelsnämnd har i en skrivelse till stadsbyggnadskontoret haft invändningar mot att markanvisningarna inte ingår i områdesprogrammet. De ställer sig också kritiska mot att de inte blivit informerade om de tillkomna markanvisningarna. Stadsbyggnadskontoret svarar med att områdesprogrammet bör prioriteras men att ”Övriga projekt [markanvisningar] som startats har haft stöd i programmets [områdesprogrammet] intentioner samt nämndens önskan till förtätningsmöjligheter utöver de på kartan angivna” (Stockholm stad, 2010). De områden som är aktuella för ny bebyggelse i områdesprogrammet samt tillkomna markanvisningar visas på översiktskartan för Bredäng på sidan 8.

De fyra stadsdelarna som omfattas av områdesprogrammet behandlas i en mycket övergripande skala liksom en stor stadsdel. De enskilda stadsdelarnas särskilda kvaliteter får litet utrymme och det är svårt att skapa sig en bild av den nya bebyggelsens konsekvenser. Sättra naturområde lyfts fram som värdefull ur rekreationssynpunkt men de omfattande arealerna med grönska mellan husen nämns endast i ett par meningar. Områdesprogrammet diskuterar också förslagets konsekvenser. Till exempel väntas naturvärden och rekreativvärden i Sättraskogens ytterkanter försämrats av den nya bebyggelsen. Integrationen i området förväntas öka av en ökad blandning av upplåtelseformer och bostadskategorier eftersom fler människor får möjlighet att göra en så kallad *boendekarriär* i stadsdelen (Stockholm stad, 2006).

Tre analysmetoder

Jan Gehl, Zygmund Bauman och Kevin Lynch är tre teoretiker som har arbetat fram analysmetoder kring stadens form och sociala aktivitet. Här beskriver jag i korthet huvuddragen i analysmetoderna och dess terminologi.

Gehl

Danske arkitekten Jan Gehl publicerade på 70-talet första upplagan av boken *Life Between Buildings* (ursprungliga titeln var: *Livet mellem husene*) (Gehl, 2006, s. 7). Gehl kritiserade det funktionalistiska sättet att planera och efterfrågade en planering som satte interaktionen mellan människor i centrum och som såg sambanden mellan fysisk miljö och aktivitet i det offentliga rummet.

Gehl (2006, s. 9-10) identifierar tre typer av aktiviteter som sker i utemiljön: nödvändiga aktiviteter (*necessary activities*), valfria aktiviteter (*optional activities*) och sociala aktiviteter (*social activities*). Genom att skapa platser som får människor att stanna, mötas och se varandra genereras automatiskt liv och aktivitet. När vi ser andra människor vara aktiva inspireras vi till att vara det själva (s. 21). Aktiviteterna, menar Gehl, är starkt sammankopplade med den fysiska utformningen och lyfter fram den medeltida stadens form som integrerande - att olika människor lever sida vid sida. De storskaliga 60- och 70-talsområdena har en motsatt segregering med funktionsuppdelade ytor (Gehl, 2006, s. 101).

Bauman

Sociologen Zygmunt Bauman har utvecklat en förståelse för det offentliga rummet och mötet mellan främlingar i vad han kallar *civila rum* (Wikström, 2007, s. 154-156). Interaktionen mellan främlingar skiljer sig från interaktionen mellan människor som känner/känner igen varandra. Civilitet används som term för de särskilda förmågor som hör till det publika. I det publika kan man mötas och ingå i en slags gemenskap utan att för den sakens skull bli personliga eller intima (s. 155). Men det civila samhället kräver civila platser (Bauman, 2001, s. 19). Bauman hävdar att endast ett fåtal av de många offentliga platserna i dagens städer är civila. *Icke-civila rum* benämner de offentliga rum som saknar vad som behövs för interaktion mellan främlingar. De icke-civila rummen kan återfinnas var som helst i det urbana samhället (Bauman, 2001, s. 19).

I artikeln "Uses and Disuses of Urban Space" beskriver Bauman (2001, s. 21) fyra aspekter av stadsrummets "icke-bruk" som motsvaras av fyra typer av rum. Emiska platser (*emic places*) (s. 24) karaktäriseras av en ogästvänlig tomhet och rumslig separation som motverkar möten mellan främlingar som snabbt passerar förbi. De fagiska platserna (*fagic places*) är kommersiella platser ämnade för konsumtion av olika slag. På de fagiska platserna klumpas människor samman men interaktion saknas eftersom alla är upptagna av sina egna aktiviteter. Bauman anser att de flesta offentliga platser i städer kan kategoriseras som antingen emiska eller fagiska platser men gör ändå ett par tillägg (s. 20). Ickeplatser (*non-places*) är liksom emiska platser en ogästvänlig miljö där människor väljer att inte ta plats och bre ut sig. Men trots ogästvänligheten är de typiska ickeplatserna ställen där människor tillbringar timtals av väntan: flygplatser, hotell, kollektivtrafik, motorvägar. Den sista typen av miljö som Bauman återfinner i det nya stadslandskapet är tomrum (*empty spaces*). Tomrum är platser utan tillskriven användning som blir otillgängliga för att de är osynliga. Bauman påpekar dock att människor har sina egna mentala kartor över stadens rum, osynliga rum för vissa kan vara synliga för andra (Bauman, 2001, s. 26).

Lynch

Kevin Lynch arbetade i slutet av 50-talet fram en analysmodell, som han valde att kalla för *fältanalys*, rörande stadens form (Jivén, 1998). Jivén (1998) urskiljer tre samverkande faktorer som utgör grunden för den teoretiska fältanalysen (s. 10). Den första faktorn består av de fem karaktärsskapande element som Lynch identifierat. Den andra faktorn är en värdering av de identifierade elementen i förhållande till tio gestaltningsteoretiskt grundade formkvaliteter. Den tredje faktorn innebär förståelse för sambandet mellan människors orienterbarhet och de identifierade elementens förmåga att skapa starka mentala bilder.

Jag beskriver endast den första faktorn mer ingående eftersom det är den jag kommer att använda mig av i mitt arbete.

De fem elementen som Lynch identifierade i den urbana miljön var Stråk, Gränser, Distrikt, Knutpunkter och Landmärken (Lynch, 1968, s. 46). Stråk (*Path*) är de gator, vägar och leder som vi orienterar och rör oss utmed. Stråken binder samman skilda delar av staden till en helhet. Gränser (*Edge*) består också av linjära element liksom stråk men har en motsatt avskiljande effekt. Gränser kan vara en motorväg, en mur eller andra element som är omöjliga att korsa.

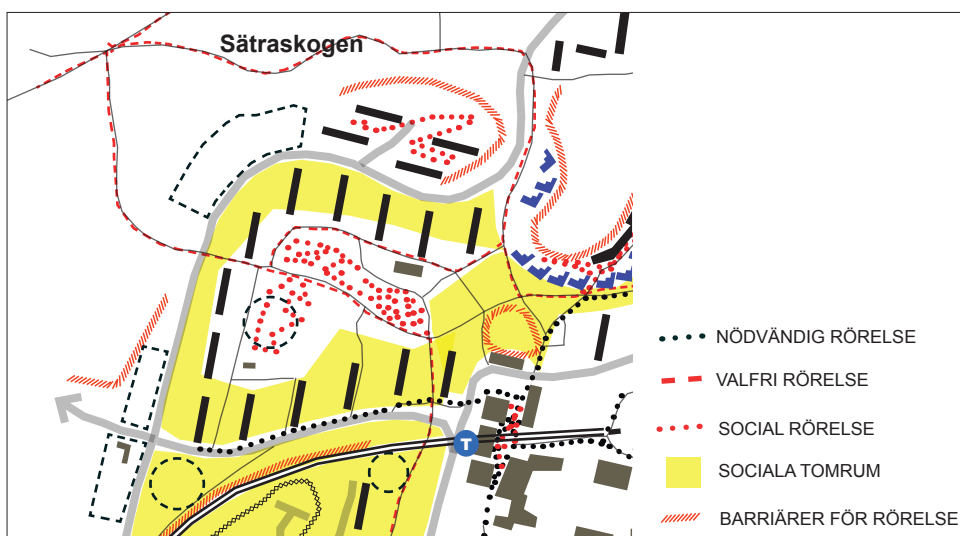
Distrikt (*District*) utgör ofta relativt stora områden som på något sätt har en genomgående karaktär. Karaktären kan vara att området är utformat på ett särskilt sätt eller att en viss funktion av området skapar en egen prägel. Knutpunkter (*Node*) förenar olika stråk och utgör strategiska fokus i staden. En knutpunkt kan vara ett torg eller ett kommersiellt centrum men också något mer spontana samlingsplatser där många stråk möts. Landmärken (*Landmark*) fungerar som referenspunkter som träder fram ur helheten och som är något unikt eller minnesvärt. Landmärkena verkar inte som isolerade objekt utan har en förankring i den fysiska miljön.

Sociala, visuella och kulturhistoriska perspektiv

Med utgångspunkt i Gehls, Baumans och Lynchs analysmetoder samt intervjuer och inventeringar, har jag analyserat och kategoriserat platser och aktiviteter i Bredängs utemiljö. Jag har delat upp resultaten i tre kategorier: **1. Rörelse och social aktivitet** beskriver hur människor rör sig i utemiljön och var samlingspunkterna finns. **2. Visuell upplevelse** fokuserar på betraktarens upplevelsen av utemiljön, till exempel om området har en öppen eller sluten karaktär. **3. Kulturhistorisk miljö**. Den sista kategorin har jag inte analyserat med hjälp av någon av analysmetoderna utan enbart utgått från inhämtat material som är aktuellt för Bredäng.

Analysmetoderna har jag använt för att förklara och grunda mina resonemang och för att lättare kunna kategorisera Bredängs utemiljö. Jag har valt att inte följa analysmetoderna strikt, utan förhåller mig fritt till deras syfte och använder mig endast av utvalda delar och begrepp.

1. Rörelse och social aktivitet

Illustrerad rörelse och social aktivitet i Bredäng

Ritad av Marta Strand utifrån Stadsbyggnadskontorets Fastighetskarta

Skala 1:3000 (A4)

Utifrån Gehls uppdelning av de tre olika typerna av rörelse (*nödvändig, frivillig* och *social*) och Baumans *tomrum* har jag studerat människors rörelse i Bredäng. Jag har även valt att låna Kevin Lynch begrepp *knutpunkt* för att beskriva samlingsplatser och koncentration av social aktivitet. Mina iakttagelser har jag gjort genom besök i Bredäng och intervjuer med boende som också fick markera på en karta hur de rör sig i området.

Den nödvändiga rörelse i Bredäng går snabbt att härleda till stadsdelens uppbyggnad kring ett tydligt centrum där all kommers samlas i en punkt, därifrån också tunnelbanan går till Stockholm centrum och Skärholmen. År 2007 reste drygt 3300 personer (Stockholms stad, 2009) dagligen från Bredäng till andra stadsdelar. I Bredäng centrum är det ständig aktivitet av människor som kommer och åker med tunnelbanan, handlar mat etcetera. Förutom Bredäng centrum finns det knutpunkter i form av skolor och förskolor som ligger utplacerade i grönstråken mellan bebyggelsen.

Trafiksepareringen i området är också en faktor som påverkar människors rörelse. Gång- och cykelvägarna genom grönstråken utgör i de flesta fall den kortaste vägen mellan de olika målpunkterna i området. Den dagliga, nödvändiga rörelsen längs med dessa stråk är påtaglig.

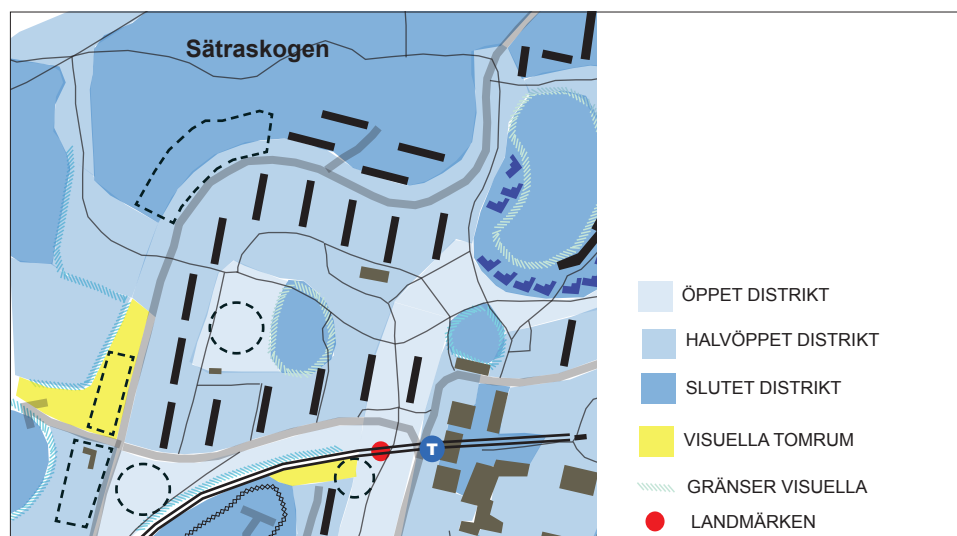
Den valfria rörelsen skulle jag beskriva som motsatt den nödvändiga rörelsen i Bredäng. Man strävar gärna bort från centrum och i många fall hela stadsdelen. Sätterskogen utgör en viktig och betydelsefull målpunkt, liksom promenadstråken längs Mälaren in mot Stockholm centrum och ut mot Skärholmen. Valfri rörelse i stadsdelen tycks ovanlig. Ingen av de sju personer som jag intervjuade kunde tänka sig att exempelvis ligga och sola på de stora gräsmattorna mellan bebyggelsen.

Den sociala rörelsen i Bredängs uterum är främst koncentrerad till de gemensamma fotbollsplanerna/basketplanerna, lekplatserna eller Bredäng centrum. Bostadsgårdarna mellan åttavåningshusen är dåligt utformade för umgänge och används i regel inte. De lägre husen har tydligare uteplatser och gårdar som tycks användas.

Stora partier av Bredängs uterum består av grönytor som är odefinierade ur ett användarperspektiv. Några av de intervjuade upplever att ytorna inte används och att gång- och cykelvägarna i huvudsak är transportsträckor mellan husen och centrum. En man i trettioårsåldern funderade på om man kan göra kolonilotter på ytorna så att de fyller en funktion. Jag har valt att benämna dessa ytor som sociala tomrum eftersom de ur användarsynpunkt endast utgör en slags buffertzon mellan de olika målpunkterna i området. Jag vill dock poängtera att ytorna ur en annan synvinkel, exempelvis för visuell rekreation, kan fylla en viktig funktion.

2. Visuell upplevelse

Illustrerad visuell upplevelse i Bredäng

Ritad av Marta Strand utifrån Stadsbyggnadskontorets Fastighetskarta

Skala 1:3000 (A4)

Första gången jag kom till Bredäng med tunnelbanan slogs jag av de höga skivhusen och parkeringsplatserna runt Bredäng centrum. Det var svårt att se bortom de dominerande huskropparna som reser sin på båda sidorna om tunnelbaneperrongen. Skulle jag däremot ha kommit med bil eller buss via Skärholmsvägen hade mitt första intryck präglats av småskalig radhusbebyggelse och villor. Bredäng rymmer både variation av bebyggelse typer och utemiljöer som är svårt att uppfatta när man passerar förbi med tunnelbanan.

Den visuella analysen av Bredäng har jag gjort främst utifrån mina egna iakttagelser och intryck av platserna. För att beskriva mina iakttagelser har jag valt att låna terminologin från Bauman och Lynch. Baumans *tomrum* använder jag här för att beskriva visuellt obetydliga platser som man inte ser eller tänker på. Från Lynch har jag lånat begreppen *distrikt*, *landmärke* och *gräns*. Distrikt har jag delat upp i tre olika karaktärer: *öppet*, *halvöppet* och *slutet*.

De öppna distrikten präglas till stor del av öppna grönytor i en relativt flack terräng. Ytorna korsas av gång- och cykelvägar och det kan stå enstaka träd i de öppna distrikten. I de halvöppna distrikten är vegetationen något tätare, terrängen kan vara kuperad och åttavåningshusen med öppen gårdsstruktur finns med. Den slutna distriktskaraktären är områden som upplevs eller är slutna. Karaktären kan innefatta täta vegetationsdungar och berg men också en tät bebyggelsestruktur som omsluter gårdar.

Landmärkena beskriver jag, liksom Lynch, som något unikt som träder fram ur helheten. Det kan exempelvis vara den 180 meter långa tunnelbaneviadukten över Bredäng Allé som har blivit en stark symbol för Bredäng.

Gräns har jag använt för att beskriva visuella barriärer såsom exempelvis hög och tät vegetation eller berg.

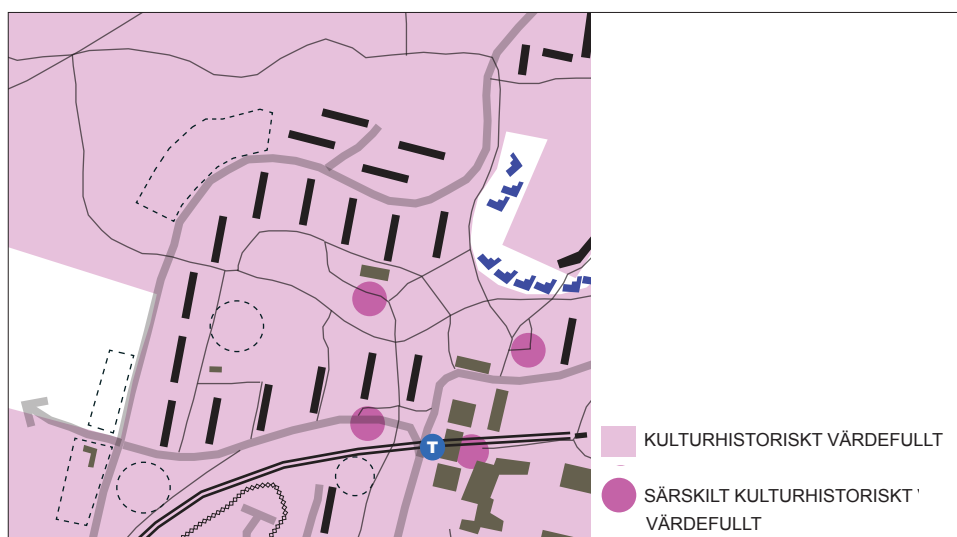
Ur visuell synpunkt var det svårt att hitta så kallade *tomrum* i stadsdelen.

Grönstråken mellan bebyggelsen känns sammanhållna och det är få ytor som

faller undan. Däremot går det att hitta karaktärslösa ytor utmed vägarna i områdets ytterkanter. Ofta ligger ytorna mellan en väg och bebyggelse.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att uterummen i Bredäng präglas av öppna och halvslutna distrikt som är mjukt formade och följer den naturliga topografin. Bebyggelsen är i de flesta fall integrerad i grönstråken med en gårdsstruktur som inte skiljer sig avsevärt från grönstråkens utformning med enkla och starka element som exempelvis stora solitära träd. Höjdskillnaderna i stadsdelen bidrar till en dynamisk landskapsbild med långa siktlinjer från de högsta punkterna och varierade siktlinjer med många siktbarriärer i de lägre punkterna.

3. Kulturhistorisk miljö

Kulturhistoriska värden i Bredäng

Ritad av Marta Strand utifrån Stadsbyggnadskontorets Fastighetskarta

Skala 1:3000 (A4)

Det är snart 50 år sedan Bredäng byggdes och stadsdelen har med tiden börjat betraktas som en kulturhistoriskt intressant miljö. Stockholms stadsmuseum genomförde 2006 en kulturhistorisk klassificering av bebyggelsen i Bredäng i samband med Ytterstadssatsningen. De höga skivhusen och området kring Bredäng centrum betraktas som stadsbyggnadshistoriskt värdefullt. Utemiljön lyfts fram som speciell eftersom den är fullt utförd utifrån idén om hus i park. För kommande översiktsplan föreslår stadsmuseet att området pekas ut som *särskilt kulturhistoriskt värdefullt*. För att de kulturhistoriska värdena ska bevaras ser man betydelsen i att värna om stadsdelens ursprungskaraktär, både i byggnader och yttre miljö (Stockholms Stadsmuseum, 2006).

Gamla ritningar över Bredängs utemiljö ger en vink om hur oförändrade stadsdelens grönstråk är. Mycket har förfallit och fått en ny provisorisk funktion men huvuddragen är i stort sett desamma sedan området byggdes. I den del av Bredäng som jag har valt att titta närmare på går i stort sett alla parkens delar att hitta i originalritningarna från 60-talet. Många större enskilda träd, främst ek, och mindre skogsdungar bevarades. Lekplatserna var väldigt påhittigt utformade med

bland annat källbackar, skidbackar(!), lekstugor och basketplaner.

Det var svårt att tyda signaturerna på de gamla kartorna men enligt antikvarie Per Olgarsson på Stockholm stadsmuseum bär troligtvis stora delar av Bredängs utemiljö parkförvaltningens signum med bland annat trädgårdsarkitekt Erik Glemme och stadsträdgårdsmästare Holgers Blom (Olgarsson, epost, 2010). HB är en signatur som står skrivet på flera kartor, troligtvis signaturen för Holger Blom.

Jag har valt att markera hela Bredängs utemiljö som kulturhistoriskt värdefull eftersom det är helheten i dess struktur som utgör värdet. Särskilt värdefulla objekt och miljöer har jag markerat med en fylld cirkel. Dessa utgör bland annat Bredäng centrum, viadukten över Bredäng Allé och en lekplats med bevarad struktur.

Slutsatser

Slutsatserna har jag valt att dela upp i tre delar. Den första är en sammanfattning av utemiljöns värden och brister. I den andra delen beskriver jag konsekvenserna i utemiljön av områdesprogrammet och markanvisningarnas planerade bebyggelse. Jag beskriver också hur konsekvenserna förhåller sig till stadens planer och visioner som jag studerat. Den tredje delen är reflektioner kring mina slutsatser.

Utemiljöns kvaliteter och brister

Utemiljöns främsta **kvaliteter** består i de stora arealerna grönska mellan bebyggelsen samt grönstråkens sammanhängande struktur. Grönstråken binder samman de olika bebyggelsegrupperna, centrum och Sätterskogens rekreationsområde. Idén om hus i park är väl genomarbetad och trafiksepareringen tycks fylla sitt syfte. Rörelsen i området kan ske fritt och man behöver i stort sett inte ta hänsyn till barriärer i form av privat mark eller större trafikerade vägar. En viktig funktion som de stora grönytorerna har är att de separerar bebyggelsen. Skulle bebyggelsen stå tätare finns en risk för en lätt klaustrofobisk känsla i stadsdelen. Ur kulturhistorisk synvinkel har Bredängs utemiljö flera kvaliteter. De i stort sett autentiska grönstråken med detaljer som är typiska för 60-talet utgör ett värde i sig, men det främsta värdet, vill jag påstå, finns i stadsdelen som en helhet. De stora skivhusen och

De stora grönytorerna har också sina **brister**. Ytorerna kan kännas stora och opersonliga. De mest centrala delarna av grönstråket utgörs av stora gräsytor som genomkorsas av gång- och cykeltvägar, man lockas inte till att stanna upp. Avsaknaden av gränser mellan privat/offentligt benämnde jag ovan som en kvalitet för rörelsen i stadsdelen, men för social gemenskap kan det snarare vara en nackdel. De bostadsgårdar i stadsdelen som har en tydligt definierad inramning upplever jag som mer livfulla än de bostadsgårdar som smälter samman med omkringliggande grönstråk. De gemensamma ytorerna i utemiljön erbjuder få möjligheter för aktivitet och det tycks svårt, särskilt för vuxna, att samlas och/eller aktiveras. Tydligare definitioner av privata respektive offentliga ytor skulle kunna öka aktiviteten i Bredängs utemiljö.

Konsekvenser

Områdesprogram för Bredäng, Sättra, Skärholmen och Vårberg berör i första hand Bredängs ytterkanter och påverkar således inte stadsdelens ”inre” utemiljö, det vill säga mellan bebyggelsegrupperna. Däremot bryts den visuellt starka gränsen mellan bebyggelse och skogsmark som idag utgörs av Ålgrytevägen. En annan trolig konsekvens, som stadsbyggnadskontoret också tar upp i områdesprogrammet, är att tillgängligheten till Sätterskogen försämras när man bygger intill dess entréer (Stockholms stad, 2006, s. 39).

Två av tre markanvisningar inom mitt fokusområde är lokaliserade i grönstråkets absoluta kärna. Den första intill tunnelbaneviadukten och ett åttavåningshus och den andra på den befintliga fotbollsplanen innanför åttavåningshusen längs Ålgrytevägen. Den tredje, som ligger något mer perifert i förhållande till Bredäng centrum, är lokaliserad intill tunnelbanespåret längs Stora sällskapets väg. Markanvisningarna ligger i delar av Bredäng som är starkt präglade av storskalighet, både vad gäller bebyggelse och utemiljö. Det bildas en stark rumslighet mellan de enkelt utformade husen och de stora grönytorna vilken kan luckras upp när nya former av byggnader tillförs. Fotbollsplanen som man planerar att ta bort har funnits i området sedan det byggdes och används fortfarande, även om skötseln med tiden blivit eftersatt.

Idag byggs ofta hus med privata gårdar intill husen. I Bredäng skulle en sådan gårdsutformning innebära ett avbrott mot hus i park idén.

Områdesprogrammets bakgrundsbeskrivningar och analyser är som tidigare nämnt väldigt översiktlig och det är svårt att bilda sig en uppfattning om hur förslaget kommer att påverka Bredängs utemiljö. Visionen, som kort beskrivs i programmet, är att öka attraktiviteten för bostäderna i området och att utgå från de vackra parkstråken. Begreppen är vaga och definieras inte, vad menas till exempel med ett *vackert parkstråk*? *Vad* är det som är vackert och *varför* betraktas det som vackert? Efter att ha jämfört områdesprogrammets förslag med mina egna analyser kan jag konstatera att den föreslagna bebyggelsen inte kommer att påverka utemiljön i Bredäng i någon hög grad. Det är möjligt att områdesprogrammet är ett fullständigt underlag för den bebyggelse som föreslås. Däremot kan områdesprogrammet betraktas som alltför vagt och otillräcklig för att utgöra underlag för ytterliggare bebyggelse i stadsdelen. Det har inte gjorts några ytterliggare utredningar eller analyser beträffande den yttre miljön i Bredäng, troligtvis har man använt områdesprogrammet som underlag för markanvisningarna. Markanvisningarna, som godkänts efter områdesprogrammet, är lokaliserade i stadsdelens kärna och avviker mot den befintliga strukturen i Bredängs yttre miljö. Den föreslagna bebyggelsen luckrar upp de sammanhängande grönstråken, starka visuella och kulturhistoriska kvaliteter skulle försvagas. Tydligare riktlinjer för ny bebyggelse, grundade på ingående studier av stadsdelen, skulle troligtvis resultera i ett mer restriktivt byggande.

Den bebyggelse som områdesprogrammet och markanvisningarna föreslår går emot översiktsplanens riktlinjer att säkerställa tillgången av attraktiva grönområden och idrottsanläggningar. Bredängs utemiljö och Sätterskogen utgör båda attraktiva grönområden som man bör ta större hänsyn till vid planeringen.

Reflektioner

Närheten till Mälaren, en grön utemiljö och en kulturhistoriskt intressant bakgrund är några av de kvaliteter som gör att Bredäng har potential att utvecklas. Stockholms stad äger all mark i stadsdelen och det finns möjligheter att arbeta långsiktigt med en positiv utveckling av Bredäng. Istället har man valt att godkänna ny bebyggelse som sannolikt kommer att bryta bebyggelse- och grönstruktur som idag präglar Bredängs utemiljö. Stockholms stad tar inte vara på de kvaliteter som finns i stadsdelen utan tycks fokusera på att öka antalet bostäder och gå exploatörernas intressen till mötes.

Idén med områdesprogrammet, att utgöra en planeringsnivå mellan översiktsplan och detaljplan, är bra. Innan planer blir konkreta är det bra att diskutera förslagen och eventuella konsekvenser. När man däremot först godkänner ett områdesprogram och sedan godkänner markanvisningar som ligger utanför programmets ramar förlorar diskussionen sitt syfte. I stora drag är områdesprogrammet relevant för den bebyggelse programmet föreslår, men det är knapphändigt som underlag för ytterligare ny bebyggelse i stadsdelens grönområden. Det är anmärkningsvärt att Stockholm stad valt att göra ett områdesprogram som inte efterföljs.

För att gynna en mer långsiktig utveckling av Bredäng skulle områdesprogrammet kunna utgöra ett mer omfattande planeringsunderlag som grundar sig på ingående studier och kartläggningar av stadsdelen. Syftet med områdesprogrammet skulle definieras tydligare för att inte tappa sin funktion.

Bredäng behöver, liksom alla andra stadsdelar, en kontinuerlig utveckling. Samtidigt måste man tillgodose värden i den befintliga miljön och förstå konsekvenserna av det som föreslås. Jag upplever att markanvisningarna i Bredäng varken tillgodoser befintliga värden eller tar hänsyn till stadsdelens långsiktiga utveckling. Det finns en risk att stadsdelen förlorar sina möjligheter att i framtiden betraktas som kulturhistoriskt värdefull om de ursprungliga strukturerna i den yttre miljön förändras alltför drastiskt.

Låg status = slapp planering?

Den föreslagna bebyggelsens dåliga förankring i Bredängs utemiljö kan troligtvis härledas till en mängd förklaringar. En förklaring kan vara områdets låga status i förhållande till många andra stadsdelar i Stockholm. Bredäng, liksom andra miljonprogramsområden, har oavbrutet kritiserats sedan de byggdes. Bebyggelsen anses ofta för storskalig, man upplever att bilarna dominerar områdena och människor segregeras i större utsträckning än i andra stadsdelar. Det kan framstå som kontroversiellt att hävda värdet i dessa områden.

Markanvisningarnas dåliga förankring i den befintliga utemiljön kan eventuellt förklaras med områdets låga status. Skulle grönområdena mellan bebyggelsen betraktas som attraktiv går bebyggelseplanerna emot översiktsplanens riktlinje att bevara attraktiva grönområden. Om man undviker att klassificera utemiljön slipper man också förhålla sig till riktlinjer för hur man ska bygga. I områdesprogrammet lyfter man fram betydelsen av att variera upplåtelseformerna i stadsdelen för att öka möjligheten att göra boendekarriär, vilket i sin tur ska vara positivt för integrationen. Det betyder att det ska byggas bostadsrätter. Enkel matematik är att exploatörerna är intresserade av att bygga i centrala delar av stadsdelen för att göra så stor vinst som möjligt. Om man betraktar Bredängs grönstråk mellan bebyggelsen som attraktiv skulle de centrala bygglägena

försvinna och eventuellt exploatörerna dra sig ur.

Diskussion

Grönstruktur underordnas i många fall bebyggelsestruktur och det är viktigt att hitta verktyg för att kunna värdera och särskilja de olika utemiljöerna. I Stockholms innerstad och andra stadskärnor är gränsen oftast tydlig mellan vad som är park och vad som inte är det. I ytterstaden blandas ofta bebyggelse med grönområden och man måste börja definiera olika typer av grönytor för att exempelvis ta ställning till planerad bebyggelse.

Stadens planer på att förtäta områden i ytterstaden gör det aktuellt att börja värdera utemiljöer som man tidigare inte tagit ställning till. I Bredäng kunde jag se samband mellan att utemiljön inte klassificerats och att en man låter grönområdena bebyggas utan särskilda restriktioner.

Det går inte att dra några generella slutsatser om hur man bör bygga av mina resultat, Bredäng utgör ett unikt område med en säregen utemiljö. Däremot tycker jag att mina resultat visar att det behövs kunskap om stadsdelen man ska bygga i för att den nya bebyggelsenska integreras i den befintliga miljön.

Utvärdering av arbetsmetod

De faktorer som bör vägas mot varandra vid planering av ny bebyggelse är många. Jag har valt att studera hur man förhåller sig till utemiljön genom att jämföra egna analyser med stadens planer för ny bebyggelse. Arbetets delar har varit både praktiska och teoretiska. De praktiska metoderna; inventering, intervjuer och analysering har varit nödvändiga för att illustrera en bild av utemiljön i Bredäng. Den teoretiska basen har understött analyserna och gett mig en historisk bakgrund av Bredäng och 60-talets samhällsplanering.

Jag valde att fokusera på tre aspekter i utemiljön som jag ansåg viktiga för en välfungerande bostadsmiljö och som lyftes fram i de analysmetoderna jag studerade. Det kändes stundtals komplext att analysera och förklara hur saker är eftersom ens egna referensramar alltid speglar sig i det man gör. Mina analyser och reflektioner kring utemiljön i Bredäng präglas av en positiv syn på stadsdelen som växte fram under arbetets gång. Jag har försökt att blanda mina resonemang med andra infallsvinklar, till exempel de boendes synpunkter och de tre analysteorierna.

Slutord

Nu är min text snart slut men Bredäng och alla andra storskaliga bostadsområden från 60- och 70-talen står kvar. Åsikterna kommer även i framtiden att gå isär huruvida man ska bevara eller göra om med nya så kallade *turn-around* metoder. Jag har studerat utemiljön i Bredäng, dels för att lära känna miljöerna mellan bebyggelsen, men också för att hitta indikationer på hur man planerar i dessa områden. Jag har funnit att man tillåter en planering som inte förankras i den befintliga miljön. Min uppsats får sluta vid det konstaterandet men i framtiden skulle jag vilja studera *varför* det tillåts. Hur påverkar till exempel social status, smak och olika maktrelationer planering av olika stadsdelar?

Referenser

- Aronsson, Albert, (1962) "Bredäng – 60-talsstad". *Byggforum* 7, s.15-21
- Bauman, Z., 2001. "Uses and Disuses of Urban Space". I Czarniawska, B. & Solli, R. (red.), *Organizing Metropolitan Space and Discourse*. Malmö: Liber Abstrakt.
- Blom, Holger, 1948: *Den Offentliga Parken*. Stockholm: Natur och Kultur
- Franzén, Mats & Sandstedt, Eva (1993). *Välfärdsstat och byggande: om efter krigstidens nya stadsmönster i Sverige*. [Ny utg.] Lund: Arkiv
- Gehl, Jan 2006. *Life between buildings: using public space*. 6. ed. København: The Danish Architectural Press
- Jivén, Gunila, 1998. *Fyra stadsmorfologiska analysperspektiv*. Göteborg
- Lynch, Kevin 1968[1960]. *The image of the city*. Cambridge [Mass.]: M.I.T. Press & Harvard Univ. Press
- Lövré, Karl 2003. Det gröna som identitetsskapande stadsbyggnadselement: objekt, koncept och struktur. Diss. (sammanfattning) Uppsala : Sveriges lantbruksuniv., 2003
Tillgänglig på Internet: <http://epsilon.slu.se/a423.pdf>
- Olgarsson, Per (per.olgarsson@stadsmuseum.stockholm.se), 2010-04-26. Re: Bredäng. Epost till Marta Strand (martastrand@gmail.com)
- Rittsél, Johan 2000. "Bredäng: starten för det stora seriebyggandet". I *Miljon program i Stockholm : [en utställning om byggandet, boendet och människorna]*. S. 90-101
- Rittsél, Johan & Lindhagen, Suzanne, 2005. *Stockholm utanför tullarna: Nittio sju stadsdelar i ytterstaden*. Stockholm: Stockholmia förlag
- Stockholms Stadsmuseum, 2006. *Bredäng: information till dig som äger ett kulturarvet i ytterstaden*. Tillgänglig: http://www.stadsmuseum.stockholm.se/media/pdf/bredang_webb.pdf (2010-04-16)
- Stockholms stad 1997. *Stockholms byggnadsordning: ett förhållningssätt till stadens karaktärsdrag*. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret
- Stockholm stad, 1999. *Stockholms översiktsplan 99*.
- Stockholm stad, 2006. *Områdesprogram för Bredäng, Sättra, Skärholmen och Vårberg*. Samrådshandling 2006-04-03. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret
- Stockholm stad, 2007. *Vision 2030*
- Stockholm stad, 2009. *Områdesfakta för stadsdelen Bredäng* (2010-04-30) Tillgänglig: <http://www.usk.stockholm.se/tabellverktyg/tv.aspx?projekt=omradesfakta&omrade=21701>
- Stockholm stad, 2010. *Tjänsteutlåtande stadsbyggnadsnämnden DNR 2009-19353-50* (2010-01-15). Ej tryckt.
- Stockholms läns landsting, 2002: *Rekreationsområden och sociala grupper* (Online). Tillgänglig: http://www.regionplanekontoret.sll.se/MOSS-dokument/Publikation/Publikationer_pm-2002_10_rekreationsomraden_och_sociala_grupper.pdf, (2010-04-15)
- Svenska Bostäder, (1964) "Bredäng". *Plan* 4, s.145-150

Tägil, Tomas & Werne, Finn, 2007. "Förorter i förändring". I Nylund, Katarina (red.), *Periferin i centrum. Gränsöverskridande praktiker i Stockholms offentliga rum*. Göteborg: Daidalos

Wikipedia (2010-05-03) Tillgänglig: <http://sv.wikipedia.org/wiki/Markanvisning>

Wikström, Tomas, 2007. "Restytor och gränsöverskridande rumsliga praktiker". I Nylund, Katarina (red.), *Periferin i centrum. Gränsöverskridande praktiker i Stockholms offentliga rum*. Göteborg: Daidalos